

BREDA POGORELEC, VEZNIK V SLOVENŠČINI

Breda Pogorelec: *Veznik v slovenščini*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2021. 525 str.

Leta 2021 je pri Založbi ZRC, ZRC SAZU izšla doktorska disertacija *Veznik v slovenščini* avtorice dr. Brede Pogorelec. To je tretji zvezek njenih zbranih del, ki izhajajo v zbirki *Lingua Slovenica Fontes*. Monografijo so uredili Alexander Rath, Kozma Ahačič in Mojca Smolej. S tem je v širšo javnost prišlo delo, ki je bilo vse od nastanka v prvi polovici 60-ih let dostopno le redkim. Disertacija je razdeljena na Uvod, Vezna sredstva v hipotaksi, Vezna sredstva v parataksi, Asindeton in Zaključek. Objava monografije je doživela precejšen odmev, ki si ga glede na kvaliteto tudi zasluži.¹

Mojca Smolej je v uvodnem poglavju predstavila študijsko pot Brede Pogorelec od gimnazije do zagovora doktorata, predstavila je njene profesorje in predmete, ki jih je poslušala: izkaže se, da je imela pregled nad večino takratnega slavističnega jezikoslovja, prav tako pa se je zanimala za sodobne teorije iz neslovanskih jezikoslovij kot npr. za takrat novo tvorbeno-pretvorbno slovnico.

Urejanje disertacije je bilo zahtevno, saj so bile, kot opisuje Kozma Ahačič, navedbe literature pomanjkljive (kar je bilo sicer za tisti čas sicer običajno), tekst mestoma slabše berljiv, izvorno številčenje poglavij pa ponekod nepregledno ali nedosledno, prav tako so bile opombe po naključju najdene šele leta 2019. Uredniki so morali ponekod dodati naslove poglavij ali dopolniti številčenje (pod)poglavij. Na koncu monografije so dodane slike Brede Pogorelec iz različnih življenjskih obdobj in skenirano arhivsko gradivo, ki prikazuje njene načrte in zamisli.

Disertacija je bila na začetku zastavljena preširoko, Breda Pogorelec je namreč hotela proučiti veznik v sodobnem knjižnem jeziku, v narečjih in zgodovini ter veznike v slovenščini primerjati z ostalimi slovanskimi jeziki. Na koncu se je omejila na obravnavo veznika v sodobnem slovenskem knjižnem jeziku: že iz te zožane teme je nastala knjiga, ki ima več kot 500 strani. Namen, ki si ga je zadala Breda Pogorelec, je bil:

preiskali naj bi tista izrazna sredstva, ki povezujejo osnovne sintaktične strukture v večje enote, v zvezo stavkov, v zložene stavke oziroma v sintagme. V prvi vrsti naj bi ugotovili, kako delujejo v slovenščini tisti izrazi, ki jih uvrščamo zaradi njihove izključno vezne funkcije v besedno kategorijo veznikov, poiskali pa naj bi tudi izraze, ki opravljajo poleg druge funkcije v stavku tudi vezno funkcijo. V to skupino spadajo nekateri zaimki in adverbi (Pogorelec 2021: 25).

Breda Pogorelec je izhajala iz takratnega sodobnega knjižnega jezika: okvir del je bil približno od leta 1900 (od del Ivana Cankarja) do sodobnosti, torej do začetka šestdesetih let. Primere je zajemala predvsem iz proznih del. Izpisala je 10.000 primerov, pri čemer je treba poudariti, da jih je velika večina večstavčnih.

Avtorica striktno ločuje sinhronijo proti diahroniji in se odloča le za sinhroni vidik, kar je metodološko gledano novost glede na tisti čas:

namesto v slovenski lingvistiki doslej običajnega prikazovanja pojavov od starine v današnje dni [smo] poskusili prikazati samo današnji sistem. Strinjamo se namreč s tistimi jezikoslov-

¹ Besedilo je nastalo kot del programa P6-0038 Slovenski jezik v sinhronem in diahronem razvoju, ki ga financira ARRS.

ci, ki trdijo, da je osnova sleherne diahronične študije, zlasti na področju sintakse, izčrpen prikaz današnjega stanja (Pogorelec 2021: 28).

Avtorica svoje ugotovitve izvaja predvsem iz primerov. Za veznik *in*, na primer, jih navaja 183, seveda ločenih v podpoglavja glede na (pod)pomen. Veznik je v disertaciji razumljen kot »pomozna besedna vrsta, ki služi za izražanje določenih sintaktičnih in pomenskih odnosov med besedami in stavki, s čimer omogoča smiselno komunikacijo« (Pogorelec 2021: 27). Zato ne proučuje le veznika, ampak tudi odnosnice, na katere se veznik veže, prav tako pa obravnava konverzije veznika v druge besedne vrste, zlasti v vezni adverb (Pogorelec 2021: 27), torej (večinoma) v členek. Kot veznik razume vsako besedo, ki povezuje, ne glede na izvor besede (torej razume termin veznik podobno kot kasneje Toporišič termin vezniška beseda). Glede na primere lahko zaključimo, da vsako besedo, ki stoji na vezniškem mestu (torej na začetku druge besede ali stavka) uvršča med veznike, tudi členke kot *že*, *še*, med veznike pa uvršča tudi nekatere členke, ki stojijo sredi stavka, na primer *tudi*. Oziralni vezniki so bili v prejšnjih slovnicaх dosledno uvrščani med oziralne zaimke, Breda Pogorelec pa trdi, da je *ki* (in tudi ostali oziralni vezniki) veznik, z argumentacijo:

Slovenska slovnica uvršča zaradi upoštevanja izvora *ki* med zaimke in navaja deklinacijo: *ki ga*, *ki mu* itd. Merila SS pri takšni klasifikaciji so nezadovoljiva, kajti če bi hoteli izpeljati kriterij izvora dobesedno, bi morala biti po njem razporejena vsa slovnica, to pa bi bilo v nasprotju z dejanskim sedanjim stanjem jezika. *Ki* je torej veznik, pri tem opravlja dve isti funkciji kot drugi relativni zaimki in prislovi, anaforično funkcijo pa opravlja zaimke, ki je posebej izražen (Pogorelec 2021: 132).

Rabo veznika *ki* razdeli na prilastkovno in na narativno, torej tako, pri kateri se da veznik *ki* zamenjati z drugimi, navadno prirednimi vezniki. Ta »drugi tip, ki se formalno od prvega tipa ne razlikuje, pa predstavlja samo varianto prirednih zvez: zato lahko te odvisnike vedno razrešimo v priredje s tem, da zamenjamo *ki* s kakšnim prirednim veznikom ali pa postavimo asindetono« (Pogorelec 2021: 132). Breda Pogorelec omenja, žal pa je teoretično ne razdela dovolj natančno, tudi poudarjalno funkcijo veznika *ki*: »[b]eseda, ki naj bi jo poudarili, se izpostavi, ki-stavek za njo pa pomeni dejanje« primer: *To je bila zadeva, ki nas je mučila že mesece, Le redki so, ki so bili rojeni v taki božji uri* (Pogorelec 2021: 140).

Breda Pogorelec je bila pri proučevanju pomenov veznikov zelo natančna; tu je treba poudariti, da je to počela pred nastankom *SSKJ* in da se torej ni mogla nasloniti na že obstoječ izčrpen vir za slovenščino (prejšnji slovarji niso prinašali tako podrobnih razlag veznikov). Veznik *ki*, na primer, je obravnavala natančneje kot kasneje *SSKJ*. Vsako poglavje je namenjeno enemu vezniku, sestava pa je naslednja: v uvodu so predstavljene njegove glavne značilnosti, nato pa je, če ima več pomenov, vsak pomen, funkcija ali pomenski odtенок predstavljen v posameznem podpoglavju, kjer spet sledi kratek teoretični uvod, nato so navedeni primeri (pri posameznih pomenih tudi več kot deset), nato pa so posamezni primeri komentirani. V komentarjih avtorica proučuje možne pretvorbe, sinonimijo in spremembe, ki bi jih prinesla zamenjava obravnavanega veznika z drugim veznikom. Pri tem ugotavlja, da popolne sinonimije ni, saj pogosto odkriva vsaj majhne razlike v pomenu posameznih veznikov. Proti koncu posameznega poglavja so navedene izjeme, če jih seveda posamezni pomen ima. Količina teorije in zgledov je odvisna od posameznega veznika: pogostejši kot je veznik in več pomenov kot ima, več prostora mu je namenjeno. Izstopajo zlasti vezniki *da*, *ki*, *in*. Vsak primer ima naveden vir. Pri nekaterih redkih veznikih je naveden le po kakšen primer.

Kljub temu da se Pogorelec osredotoča na veznike, obravnava tudi konverzije posameznih veznikov v druge besedne vrste, s čimer dodatno določa, kaj veznik je in kaj ni; v primerjavi s starejšimi slovnicaми je to velika novost, saj vezniki kot besedna vrsta niso bili podrobneje

v celoti obravnavani, še manj pa prehodi med različnimi besednimi vrstami. Poleg jedrnega dela o veznikih so dragocena tudi sprotna opažanja, na primer o besednem redu.

Verjetno je Breda Pogorelec za slovenščino prva opazila, da »meja med priredjem in podredjem ni jasno začrtana, saj imamo vrsto tako imenovanih mejnih konstrukcij, ki predstavljajo križanje med hipotakso in parataksa: navadno je oblika hipotaktična, medtem ko je semantična vrednost zveze parataksična« (Pogorelec 2021: 25). Pogorelec predvideva, da je to zato, ker slovanski jeziki »razen podrednih veznikov ne poznajo tudi vrste relativnih glagolskih oblik, kot jih poznajo klasični in drugi jeziki«² (Pogorelec 2021: 25). Med veznike, ki predstavljajo tako križanje, uvršča veznike, kot je *medtem ko*. Ker veže dve istodobni dejanji, pomen prehaja iz časovnosti v protivnost: »[i]stodobno dejanje je namreč po svoji konkretni vsebini nasprotno dejanju drugega stavka. [...] v takih primerih [...] *medtem ko* dobiva vedno bolj funkcijo protivnega veznika« (Pogorelec 2021: 88). Problem, ki ga opazi, je, da je *medtem ko* podredni veznik, izraža pa protivno razmerje, ki ga sicer izražajo priredni vezniki. V »čisto« priredje take konstrukcije ne more uvrstiti, ker stavek z *medtem ko* zahteva nadrejeni stavek, v »čisto« podredje pa je ne more uvrstiti, ker podredje ne izraža protivnosti (oziroma naj je ne bi izražalo). »Stavki s protivnim *medtem ko* predstavljajo zaradi dvojnosti med formo in vsebino mejne konstrukcije med priredjem in podredjem« (Pogorelec 2021: 88). Pri obravnavi veznika *in* ima poglavje: »Veznik *in* veže stavke, ki po pomenu niso prirejeni« (Pogorelec 2021: 198), v katerem opaza, da stavki, povezani z *in*, lahko pomenijo še kaj drugega; to velja v tistih primerih, ko stavka, povezana z *in*, nista enakovredna, npr. ko je eno dejanje časovno pred drugim. V teh primerih se razmerje med stavkoma specializira, Pogorelec opazi zlasti posledičnost, ki pa jo lahko izrazimo s podrednim veznikom *tako da*. Breda Pogorelec za *in* sicer pravi, da je priredni veznik, saj pomen posledičnosti izražata le vsebini stavkov (Pogorelec 2021: 199), *in* kot pomensko najmanj zaznamovan veznik (v pomenu, da »le« povezuje) pa ne opravlja pomenske funkcije. Nato nadaljuje: »[č]e pa izrazimo posledičnost s podredno zvezo *tako da*, je opredeljena formalno in pomensko. *In* dobi v vsakem takim konkretnem primeru nekaj pomena celotne zveze, vendar ga ne moremo imenovati posledični *in*, ker sam *in* ne daje pomena posledičnosti« (Pogorelec 2021: 199). Pri vezniku, kot je *in*, je očitno predstava o »samo« vezalnem vezniku tako prevladala, da je bilo večpomenskost veznika težko sprejeti.

Drugo razmerje, ki ga Breda Pogorelec v celoti uvršča med »mejne konstrukcije med priredjem in podredjem« (Pogorelec 2021: 80), je dopustno razmerje. Po definiciji češkega jezikoslovca J. Bauerja povzema, da dopustni stavki »določajo nadrejeni glagol tako, da se dejanje izvrši kljub akciji stranskega stavka. [...] [D]opustni stavki [uvajajo] tudi stavke, ki s svojim pomenom pojasnjujejo akcijo nadrejenega stavka tako, da s svojo vsebino omejujejo ali razširjajo pomen glavnega stavka« (Pogorelec 2021: 79). Opaža, da so stavki, ki jih uvajajo dopustni vezniki, pomensko zelo razčlenjeni: na eni strani gre za dopustnost, na drugi strani pa »se oblika razvija v smer neke protivnega oziroma stopnjevalnega podredja« (Pogorelec 2021: 80). Iz primerov sklepa, da vežejo dopustni vezniki dvoje vrst stavkov: pravi dopustni, pri katerih zamenjava s protivnimi vezniki ni mogoča (za to navaja primer: »*Še ga bom prevaral, –, čeprav postaja nezaupljiv*« (Pogorelec 2021: 80)), in na primere, kjer med protivnimi in dopustnimi vezniki ni razlike. Pogorelec ugotavlja, da dopustni vezniki uvajajo pojasnilo, ki pa je praviloma protivno. Avtorica tudi opozarja, da so dopustni vezniki izjemni (poleg primerjalnega *kot*) v tem, da »izražajo odnose med izrazi« (Pogorelec 2021: 82), torej med besedama v besedni zvezi. Na dopustni pomen Pogorelec opozarja tudi pri vezniku *pa*, ki v takih primerih opravlja »funkcijo poudarjanja in ima (verjetno zaradi redke rabe) večji stilni učinek od veznikov *čeprav, četudi*« (Pogorelec 2021: 224).

² Latinščina, na primer, pozna konjunktiv. V naslanjanju na klasične jezike in primerjanje z njimi se kaže močan vpliv na raziskovanje slovnicega sestava drugih jezikov, tudi slovenščine.

Kot pomoč pri sistematizaciji razdeljujemo veznike glede na to, ali jih Breda Pogorelec uvršča med podredne, mejne ali priredne. Nekateri vezniki so zaradi večpomenskosti na več mestih, poleg tega avtorica nekajkrat ni vedela, kam bi posamezni veznik uvrstila, in je problematiko samo nakazala. Ti vezniki so uvrščeni v eno od kategorij in vijugasto podčrtani.

Tabela 1: Razdelitev veznikov.

Podredni vezniki	Mejni vezniki	Priredni vezniki
da, (da) naj	ne da bi, namesto da, češ da, le da, samo da	<u>in</u> , pa, ter
če, ako	čeprav, čeravno, četudi, ako	a, ali, toda, vendar
ko, medtem ko, potem ko	medtem ko (protivni), ko (pojasnjevalni)	ampak, temveč, marveč, pač pa
kadar, preden, komaj, odkar, nakar, dočim		<u>sicer</u>
ker		ne, niti – niti, ne – ne
kakor, kakor hitro, nego		saj, kajti, zakaj, namreč, zato, torej
<u>čim – tem</u>		tudi, le, samo, celo, zlasti, posebno, vsaj, še, že
kaj, kdo, kako, kod, kakšen, kam, kdaj, koliko, kolikanj, zakaj, čemu, ali, li, jeli		potem, nato, sedaj, tedaj, poslej, zdajci, prej, šele, naposled, medtem, komaj, spet, zopet, znova
ki, kateri, kar, čigar, kdor, kakršen, kolikor, kjer, kamor, koder, od koder	<u>ki</u> , <u>kar</u> , <u>kjer</u> , <u>koder</u>	prav, ravno (da), drugače, češ, morebiti, morda, skoraj

Na koncu Breda Pogorelec na kratko obravnava še brezvezje, v katerem odkriva priredne in podredne odnose. Opaža, da je brezvezje v primerjavi s priredjem in podredjem omejeno in redkejše. Z razpravo o brezvezju se je od obravnave veznikov premaknila povsem v skladnjo, kamor se je sicer že nagibala skozi celotno razpravo.

Ker je veznik izrazito skladenjska beseda, se skozi obravnavo veznika vsaj do neke mere kaže tudi, kako je Breda Pogorelec razumela skladnjo. Že v uvodu ugotavlja, da veznik ni vedno obvezen za izražanje pomena zveze (besed ali stavkov), saj je zanjo tudi asindeton »gramatično izrazno sredstvo« (Pogorelec 2021: 26) in da je treba v primerjavi z asindetonom preveriti, »ali je veznik v konkretnem tekstu nujno izrazno sredstvo in nosilec semantike razmerij med stavki ali izrazi – ali pa je razmerje že vzpostavljeno z zaporedjem stavkov oziroma izrazov in pomeni veznik v določenem smislu izrazno redundanco (ker izraža še enkrat odnose, ki so v zaporedju stavkov že implicite dani)« (Pogorelec 2021: 25). Pogorelec razume skladnjo samo kot pomenonosno, torej da (čeprav ne vedno v zadostni meri) že sestavine in njihov besedni red določajo, kaj pomeni višja enota (besedna zveza ali poved) kot celota.

Edina večja pomanjkljivost disertacije je, da nekaterih terminov ne definira natančneje, predvsem tu izstopata dvojica priredje in podredje (ki se včasih mešata s terminoma parataksa in hipotaksa) ter trojica odprta, zaprta in nevtralna struktura: zlasti pri slednji je včasih težko ugotoviti, kaj je avtorica imela v mislih.

Vsekakor lahko trdimo, da je monografija *Veznik v slovenščini* obvezno branje za vse, ki se ukvarjajo s skladnjo, morfologijo, sinonimijo, leksikologijo in stilistiko. Kljub datumu nastanka je delo aktualno še danes. Le ugibamo pa lahko, kakšen vpliv na raziskovanje slovenske slovnice bi razprava imela, če bi bila objavljena že v 60-ih letih.

VIRI IN LITERATURA

- Kozma AHAČIČ, 2021: *Veznik v slovenščini*. Jezikoslovni spisi III. Druga redna novinarska konferenca Založbe ZRC v letu 2021. [Na spletu](#).
- Breda POGORELEC, 1963: *Veznik v slovenščini*. Disertacija. Ljubljana: Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani.
- Breda POGORELEC, 2021: *Veznik v slovenščini*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Agata TOMAŽIČ, 2021: Izgubljeni in znova najdeni doktorat Brede Pogorelec. *ZRCalnik*. [Na spletu](#).

Dejan Gabrovšek
ZRC SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša
dejan.gabrovsek@zrc-sazu.si